

„Vert hadunk csonthalmain győzedelmi ének”

Bevezetés

Miért vannak himnuszaink?

2019. december 31-én éjfélkor egy kereskedelmi tévécsatorna szilveszteri műsorában a fiatal énekesnő, Radics Gigi elénekelt a *Himnuszt*. Előadásmódja kissé eltért a hivatalos ünnepeken vagy sportversenyeken megszokottól: hajlításokat és más zenei díszítőelemeket is használt. A produkcióról készült felvételt a YouTube videomegosztón pár hét alatt közel félmillióan nézték meg, közülük rengetegen kommentárt is írtak hozzá. Az egyik jellemző vélemény szerint „a *Himnuszt* nem szabad másként énekelni, mint ahogy meg lett írva”. A téma napokig szerepelt a bulvárlapokban is, ahol sokan támadták, sokan pedig védelmükbe vették az énekesnőt. Utóbbiak azzal érveltek, hogy egy magyar előadó éppúgy hozzátehet magából valamit a *Himnuszhoz*, ahogy azt az amerikai vagy francia himnuszt megszólaltató művészek is teszik. A nemzeti jelképünket féltő megszólalók viszont láthatólag úgy gondolták, hogy a *Himnusznak* létezik egy keletkezése óta állandó, kötelező előadásmódja, s az attól való minden eltérés normaszegésnek tekintendő. Ők minden bizonnyal nem tudják, hogy nem Erkel eredeti dallamát, hanem Dohnányi Ernő 1937-es átdolgozását kéri számon az énekesnőn, és igencsak meglepné őket, ha hallanák a 20. század elejéről ránk maradt első hangfelvételeket, amelyek sokkal jobban eltérnek a ma megszokott *Himnuszt*-előadástól, mint Radics Gigi verziója.

A rendkívüli érdeklődés és a vita persze érthető. A legismertebb magyar műalkotásról van szó, amelynek szövegét és dallamát minden hat éven felüli magyar kívülről tudja. Ismerjük a hozzá kötődő rítusokat is: számítunk arra, hogy ezzel kezdődnek fontosabb ünnepeink, magától értetődő a számunkra, hogy fedetlen fővel, állva hallgatjuk, és akkor is részt veszünk közös éneklésében, ha tudjuk, hogy egynemely sorát nem fogjuk tudni tisztán kiénekelni. A *Himnusz* hangjaira zárjuk az óévet, ünnepeljük az aranyérmeket és iktatjuk be tisztségükbe állami vezetőinket. Ezeket a szokásokat adottnak vesszük, és nem feltétlenül gondolunk bele, hogy a *Himnusz* születése óta eltelt közel kétszáz évben – a ma jellemző előadásmóddal együtt – lépésről lépésre alakultak ki. A 2020-as dallamvita nem az első és nem az utolsó Kölcsey Ferenc versének és Erkel Ferenc zenéjének történetében. A *Himnusz* ugyanis több mint műalkotás: olyan közös jelkép, amely nemzeti identitásunk része, éppen ezért az identitásunkat formáló kulturális kódrendszerrel együtt folyamatosan változik.

Amikor kisgyerekként megtanuljuk a dalt, majd nem sokkal később a teljes verset, egy beavatási rítusban is részt veszünk: a szöveg kijelöli számunkra azt a történeti közösséget, amelyhez magyarként tartozunk. A *Himnusz* elbeszéli a magyar nemzet történetét, ahogyan megteremti a közös eredet mítoszát is. Ez persze nem csak a magyar himnusz sajátja: a nemzetállamok létrejöttével párhuzamosan minden nemzeti közösség kialakította az együvé tartozás és a másoktól elkülönülés jelképrendszerét. Hiszen egy modern nemzet egyszerre jogi és politikai konstrukció, valamint sajátos jelrendszer is: közös jelképek, szimbólumok, mítoszok, magatartásformák összessége, amelyek idegenek számára is láthatóvá teszik a nemzet önállóságát, egyediségét – azaz a létezését. Amikor a magyar gyerekek elsajátítják ezt a jelrendszert, egyszersmind azt is megtanulják, hogy ők magyarok, és vannak mások, akik nem azok.

Ahogy a legtöbb modern nemzetállam, a magyar is a 19. században született, ezért legfontosabb nemzeti szimbólumaink is ekkor

keletkeztek vagy váltak általánosan elfogadottá. Jószerivel ekkor alakult ki minden, amit ma a magyar identitás alapjainak tekintünk: a mai magyar konyha, a magyar irodalmi nyelv, a magyaros zene, a magyar történelem közkeletű elbeszélése, a magyar főváros, a magyar nemzeti trikolór és a magyar himnusz is. És mert sem a történelem, sem a nemzetek története nem ér véget, jelképeink is velünk változnak tovább. Lehet, hogy nálunk is meghonosodik majd, hogy a *Himnusz*t éneklő előadóknak illik rájuk jellemző dallamvariációt választani, és az is lehet, hogy – miként kétszáz év alatt oly sokszor – alternatív himnuszok emelkednek fel, hogy aztán feledésbe merüljenek. Éppen ennek a folyamatos változásnak köszönhető, hogy Kölcsey verse és Erkel dallama nem váltak holt szöveggé vagy kottákon megőrzött zenei műemlékké, hanem a mai napig élő, vitákat kavarázó műalkotásként léteznek. Mielőtt belemerülnénk a *Himnusz* kalandos történetébe, nézzük, miért van egyáltalán himnusza a különböző országoknak!

Vallási gyökerek: a himnuszok eredete

A mai nemzeti himnuszok többsége a 19–20. században keletkezett, ám maga a himnusz az egyik legősibb költészeti műfaj. A sumer-akkád dicsőítő énekek, az egyiptomi *Naphimnusz* vagy az ószövetségi Dávid király zsoltárjai mind bizonyítják: egyszerre több ókori kultúrában is jelen volt. A kifejezés maga ógörög eredetű: a *ἕμνος* (*hümmosz*) és a görögből átvett latin *hymnus* jelentése dicsőítő, magasztaló ének. Eredeti formájában vallási szertartások, közösségi rítusok alkalmával hangzott el, Istent vagy isteni hatalmakat dicsőítő, hozzájuk segítségért fohászoló imaszerű énekként.

Már a görögöknél kialakultak a műfaj szerkezeti sajátosságai: az istenség megszólítása és a könyörgés tárgyának megnevezése után az istenség dicsőséges tetteinek, tulajdonságainak felsorolása és az óhajtott segítség megindoklása következett, végül a könyörgés megismétlése – immár az érvelés hatásának bizonyosságával. Ezt a hármas szerkezeti

megoldást vette át a középkori keresztény himnuszköltészet is. Bár sok ókori és középkori himnusz csak szöveges formában maradt ránk, a himnuszok döntő többsége közösségi célra, a szertartásokon való közös éneklésre született. Ebben feltétlenül különbözik közeli rokonaitól, a világi tárgyát, például uralkodókat, hadvezéreket, művészeket dicsőítő ódától, és a csendes vallási könyörgés műfajától, az imádságtól is.

A középkori latin egyházi hagyományban elmosódtak a határok a himnusz és a többi emelkedett hangú vallási ének, főként a zsoltár (psalmus) műfaja között. A bibliai *Zsoltárok könyvében* szereplő dalokat gyakran nevezték himnusznak is, az induló reformáció is ezt a megközelítést vette át. Mivel az anyanyelvi szertartás minden protestáns egyház számára kiemelt jelentőséggel bírt, a 15. századtól sorra készültek a zsoltár- és himnuszfordítások, később pedig megszülettek a kortárs szerzők eredeti művei is. Maga Luther Márton himnuszszerező is volt: a 46. bibliai zsoltár szövegére utaló *Ein feste Burg ist unser Gott* (*Erős vár a mi Istenünk*) kezdetű himnusza máig az evangélikus egyház legfontosabb dalának számít.

Luther himnusza már jócskán eltér a középkori hagyománytól, vallásos dicsőítő jellege mellett mozgósító funkcióval is bír. A protestáns himnuszok többsége hasonló: miközben a vallási szertartások nélkülözhetetlen eleme, egy önmagát másoktól megkülönböztető csoport közösségi identitását is kifejezi. A középkori Magyar Királyság lakói legelőször akkor találkozhattak a mai himnuszok és a vallásos zsoltárok közötti átmeneti műfajjal, amikor a 15. században huszita seregek törtek be az országba, és a csatatéren a *Ti vagytok az Isten katonái* kezdetű indulójukat énekeltek. Ezután már nem kellett sokáig várni a műfaj alapos megismerésére. A vallásháborúk korának szokása szerint Magyarországon is egyházi himnuszokkal az ajkukon vonultak fel a hívek a másik felekezet templomait feldúlni, ahogy az 1556-ban a kolozsvári Farkas utcai katolikus templom reformátusok általi ostromakor történt. A jámbor hívek zsoltárokat énekeltek akkor is, amikor

egyházuk eretnekké nyilvánított ellenségei alatt lángra lobbantották a máglyát, az áldozat pedig gyakran a saját himnuszával az ajkán indult a halálba.

Az államiság himnuszai

A reformáció utáni, közösségteremtő szimbólumként is működő vallási himnuszoktól már csak egy kis lépés választja el a politikai közösségek himnuszait. A nemzetté válás sok helyen egyébként is második lépése volt az egymástól elkülönülő vallási vagy nyelvi csoportok közösségi tudatra ébredésének. Így történt az első modern nemzeti himnusz, a holland himnusz születésénél is: az Orániai Vilmos spanyolok elleni küzdelmét megéneklő *Wilhelmus von Nassaouwe* egyszerű protestáns vallási induló és az elnyomó – ráadásul katolikus – idegen hatalom elleni szabadságharc dala. Bár az elsőség így egy forradalmi jellegű indulóé, a 18. században született első nemzeti himnuszokra inkább az a jellemző, hogy egy uralkodó személyének dicsőítésén keresztül fejezik ki az állampolgárok együvé tartozásának tudatát. Az első törvénybe foglalt európai himnusz, a spanyol *Marcha Real* 1770-ben a királyi gránátosok indulójából vált ünnepélyes alkalmakkor kötelezően játszandó nemzeti jelképpé. (Időtállósága minden bizonnyal annak is köszönhető, hogy az egymást váltó politikai rendszerekben más és más szöveggel adták elő – ma pedig nincs is hivatalosan elfogadott szövege.)

Az első valóban modern himnusz, az angol *God save the King* szintén a 18. század közepén született. Annak ellenére ez lett számos európai állam himnuszának mintája, hogy az Egyesült Királyságnak sosem volt törvényes jelképe, valójában csak a brit királyi család himnusza. A királyért fohászoló dal első sora az uralkodó nemétől függően változhat; amikor e sorokat írom, még *God save the Queen* verzióban játsszák. De nem csak ebben rugalmas az angol himnusz: a mai napig nincs hivatalosan elfogadott szövege és dallama, bizonytalan

Minden királyhymuszok ősapja: *God Save the King*

a keletkezési éve, eredeti szövegének írója és a zeneszerző személye is. A legvalószínűbb teória szerint a királyt dicsőítő verset Henry Carey írta a 1740 körül, zenéjét pedig a francia Jean-Baptiste Lully vagy a német Georg Friedrich Händel szerezte.

Akárhogy is történt, az angol himnusz villámgyors nemzetközi karrierre tett szert, hamarosan már holland, német és francia szöveggel is énekelték. A gyorsan növekvő Porosz Királyság nem is bajlódott sokat, amikor himnuszt keresett magának: Heinrich Harries költeményét a *God save the King* dallamával együtt szentesítették. Később ez lett a Német Császárság himnusza is, így még az első világháború idején is ugyanarra a dallamra indultak harcba egymás ellen a német és

brit katonák. Közvetve az angol himnusz ihlette Magyarország mindkét eddigi hivatalos himnuszát is. Az Osztrák–Magyar Monarchia himnusza, a *Gott erhalte* megalkotásához Joseph Haydn angliai útján talált mintát, a magyar *Himnusz és Szózat* zenei pályázatainak kiírói pedig deklaráltak a *Gott erhalte* és a *God save the King* magyar megfelelőjét keresték.

Forradalmi indulóból néphimnusz

Ha a királyhimnuszok mintája a *God save the King*, akkor a néphimnuszoké a *Marseillaise*. Az eredetileg hadiindulóként ismertté vált dal szövegét és zenéjét is Claude-Joseph Rouget de Lisle írta, aki az egymást váltó rendszerektől függetlenül vonzódott a himnusz műfajához. A forradalom előtt a *God save the King* mintájára XVI. Lajost dicsőítő királyhimnuszt írt, 1789-ben pedig ugyanilyen természetességgel egy királyellenes szabadsághimnuszt szerzett. Három évvel később a hadba induló strasbourgi önkéntesek számára egyetlen éjszaka alatt írta meg a *Rajnai hadsereg harci indulója* című dalát, amely néhány hónap múlva a Párizsba bevonuló marseilles-i legionisták dala-ként vált ismertté. Igen gyorsan terjedt el: amikor 1795-ben a forradalmi konvent nemzeti himnusszá minősítette, valójában már az volt. Rouget de Lisle megérte, hogy immár hivatalos himnuszának zenéjére végezzék ki XVI. Lajost, majd a királyt kivégeztető Robespierre-t is. A történelmi szerencse forgandósága csak fokozta alkotói buzgalmát: később Napóleonnak is írt császárhimnuszt, majd a visszatérő Bourbonoknál is jelentkezett egy újabb királyhimnusz tervével. Ők azonban már nem kértek a rossz ómennek bizonyult dicsőítésből.

A *Marseillaise* szinte azonnal ismertté vált külföldön, így Magyarországon is. Első magyar fordítása egy évvel korábban készült el, mint hogy hazájában hivatalos himnusszá vált: 1794-ben a jakobinus összeesküvés egyik vezéralakjának, Hajnóczy Józsefnek biztatására Verseyhy Ferenc katolikus pap költő fordította le. Az „Ébredj hazánk

Rouget de Lisle előadja forradalmi himnuszát. Írt király- és császárhimnuszt is

bajnok népe / Ragadd ki híres kardodat!” kezdetű *Marszilai ének* ilyen módon az első magyar nyelvű, világi himnuszszöveg is egyben. Verseghy drága árat fizetett az elsőségért: az összeesküvés leleplezése után művét nyilvánosan elégették, őt magát pedig halálra ítélték. Végül csak kilenc évet töltött várfogságban, ez idő alatt – nagyjából ugyanakkor, amikor a *Marseillaise* szerzője császárhimnuszt komponált – kicsit igazított a szövegen, s a „bajnok nép” helyett immár „hazánknek ép felségétől” várta a nemzet megmentését. A dal – újabb fordításokban – kétszer is egyfajta hivatalos szabadsághimnuszként működött Magyarországon: 1848-ban számos ünnepségen a *Himnuszt* megelőzve énekeltek, 1918–19-ben, a Károlyi-féle népköztársaság idején pedig – a *Szózatot* háttérbe szorítva – deklaráltan ez volt a második számú állami induló.

A *Marseillaise* és *God save the King* születésük óta az állami himnuszok két őstípusát képviselik, s egyben a nemzet fogalmának két különböző értelmezése is tükröződik bennük. Az angol mintára

született himnuszokban a hazát az uralkodó személye testesíti meg, s rajta keresztül válik dicsővé a nemzet maga is. A *Marseillaise*-re épülő himnuszokban a „haza fiai” teremtik meg a dicsőséget, s nekik köszönhetően magasztosul fel az ország egésze. A 19. században születő nemzetállamok himnuszainak döntő többsége visszavezethető a két minta valamelyikére, és ez jellemző a 20. században a gyarmati uralomtól megszabadult új államok himnusaira is. Kölcsey *Himnusza* e tekintetben is kivételt képez.

A közép-európai himnuszok

Noha a magyar himnusz valóban sok mindenben más, mint a legtöbb nemzeti himnusz, egy dologban bizonyosan hasonlít rájuk: abban, hogy hazájában úgy tartják számon, hogy nagyon különbözik a többi himnusztól. Közép-Európában a himnuszok eredetlegendája mindeütt kéz a kézben jár kivételes egyediségük hangsúlyozásával. Himnuszunk esetében például gyakran előkerül, hogy ez a világ egyetlen szomorú himnusza. Ezt azonban pontosan így tartják számon a csehek is, akiknek *Kde domov můj?* (*Hol van hazám?*) című himnusának fájdalmas hangnemét tanulmányok tucatjai elemzik. A közép-európai himnuszok többsége nem a diadalról vagy a megdicsőülésről szól, hanem az erre való várakozásról. Közel sem egyedül Kölcsey versének jellemzője a nemzeti múlt megidézése: a lengyel kivételével minden térségbeli ország himnusza a letűnt korokon elmélkedik. A szövegekben rendre megjelennek a dicsőséges középkori uralkodók, és az elődként azonosított, egykor volt ősi népek is: a dákok, az illírek vagy éppen „Bendegúznak vére”, azaz a hunok. Nem egyedi az olyan jelképes hadi vereségek megidézése sem, mint a magyar mohácsi, a szerb koszovói vagy a cseh fehérhegyi csatái, és természetesen felvillan az esetleges nemzethalál réme is.

Mindez összefügg azzal, hogy a himnuszkeresés a nemzetállamá alakulás speciális szakaszában érte a közép-európai népeket. Himnuszaik

akkor születtek, amikor még nem jött létre önálló, független államuk, csak harcoltak érte vagy vágyakoztak rá. Bontakozó nemzeti mozgalmak többnyire a Habsburg-monarchia, esetleg az orosz vagy az oszmán birodalom ellenében jöttek létre, így himnuszok nemcsak a nemzet, hanem a politikai függetlenség jelképei is lettek. Mivel önálló államiságról legfeljebb álmodzni lehetett, a himnuszok által megszólított közösséget elsősorban nyelvi és kulturális azonosságtudata határozta meg. A 18. századig jellemző nemzetképbe még belefért az egy országban élő, azonos uralkodó által kormányzott bármilyen nyelvű és vallású emberek összessége, ez azonban radikálisan megváltozott az új század 20–30-as éveire. E sajátos, nyelvi alapon létező nacionalizmusban csakis az lehet magyar, cseh vagy szerb, aki magyarul, csehül vagy szerbül beszél, és közös kulturális kódrendszert, például azonos jelképeket használ. A másoktól elkülönülésnek olykor vallási gyökere is volt, például az evangélikus szlovákok, az ortodox románok és a pravoszláv szerbek esetében, a magyaroknál inkább ennek ellenkezője játszott szerepet: el kellett hinni, hogy a közös nyelv jobban összeköti a protestáns és katolikus magyarokat, mint amennyire vallásuk elválasztja őket.

Éppen ezért elfogadott nemzeti himnuszok többnyire ott születtek, ahol a közösség már túl volt a közös nyelvi normák létrehozásán (például nyelvújításon), ahol kiépültek a nemzeti kultúra fontos intézményei (így léteztek már színházak, ahol előadhatták a dalokat), és voltak politikai reformmozgalmak is, amelyek felkarolhatták a himnusz ügyét. A magyar himnusz abban sem a kivételt, inkább a szabályt erősíti, hogy egy már meglévő hazafias verset zenésítették meg, vagy egy már ismert dalt kezdtek himnuszként énekelni – keletkezése után akár hosszú évtizedekkel. Nem véletlen, hogy a legtöbb közép-európai nép egy időben tett szert nemzeti himnusra: döntően az 1830–40-es években. Tendencia, hogy a himnuszok nyugatról keletre, illetve északról délre terjedtek: először az 1797-es lengyel himnusz született meg, utoljára az 1907-es albán.

Himnuszkeringő

Közép-Európában – az amúgy is szoros kulturális kölcsönhatások miatt – a himnuszok is gyakorta hatottak egymásra. Hol azonos dal-
lamok, hol azonos témák, hol pedig azonos szerzők bukkantak fel a
legváratlanabb helyeken. S ha egy nemzet fiai saját himnuszukban ha-
zájukért küzdő, szabadságszerető hőskökként szerepelnek, ne lepőd-
jünk meg, ha egy másik nép himnuszában gonosz elnyomóként jelen-
nek meg újra.

A térségben a legnagyobb hatást – az angol királyi és az osztrák csá-
szári himnusz mellett – a lengyel himnusz váltotta ki. Józef Wybic-
ki – egy népdal dallamát felhasználva – eredetileg a Napóleon olda-
lán Itáliában harcoló lengyel légiók buzdítására írta *Jeszcze Polska nie
umarła* (*Nincs még veszve Lengyelország*) kezdetű indulóját, ami na-
gyon hamar a lengyel függetlenségi mozgalom himnusza lett. A dal
hamarosan egész Európában elterjedt, a 19. század elején Franciaor-
szágban és német területeken is énekelték. 1830-ban már magyar for-
dításban is ismert volt, s Habsburg-ellenes éllel játszották. A szintén
orosz és osztrák kettős elnyomás alatt élő ukránok a szöveg átírásával
alkották meg *Nem halt még meg Ukrajna* kezdetű saját nemzeti in-
dulójukat, amely ma is a független ukrán állam himnusza. Amikor-
ra azonban a Wybicki-féle eredeti induló – születése után 130 évvel –
hivatalosan is Lengyelország himnuszává vált, már ennél is nagyobb
nemzetközi karriert tudhatott magáénak.

1934-ben Samo Tomášik evangélikus lelkész e dal alapján írta meg a
szlovák nemzeti mozgalom indulóját. A lengyel dallamra, de kissé el-
térő ritmusban énekelt *Hej, Slováci* (*Hej, szlovákok*) kezdetű dalt ké-
sőbb ő maga írta át *Hej, Sloveni* (*Hej, szlávok*) verzióra, hogy művét ne
csak a szlovák, hanem minden szláv nép magáénak érezhesse. Célját
sikerült elérnie: 1848-ban a prágai Pánszláv Kongresszus az ő szerze-
ményét választotta himnuszául. Mivel a mozgalomnak erős osztrák-
és magyarellenes éle volt, a dal sokáig tiltólistán szerepelt a Monarchia

területén. Talán e tiltásnak is köszönhető, hogy az ébredező szlovén nemzeti mozgalom is átvette, és a 19. században a szlovének saját himnuszukként tartották számon. A dalt az első világháborúban a különböző oldalakon harcoló szláv katonák gyakran énekelték egymás azonosítása és a testvéri vérontás elkerülése érdekében. A sok népet megjárta himnuszt végül 1977-ben a titói Jugoszlávia is hivatalos jelképének választotta, s ennek köszönhetően több olimpián is azonos dallamra álltak vigyázzba a délszláv és a lengyel sportolók.

A lengyel himnuszhoz némileg hasonló nemzetközi karriert ért el a magyar *Szózat* is, amely – mint később látni fogjuk – ihletője lett a finn és az észti himnuszoknak is. Egy cseh nyelvű hazafias dalban, a *Vlastenecká (Nemzeti dal)* című indulóban pedig össze is találkozott a két ihletadó alkotás. Az 1861-ben megjelent szöveg inkább fordítása, mint utánérzése Vörösmarty versének: „Hazádhoz, cseh, légy hűséges! / Ez Isten törvénye. / Hazád – anyád, aki ápol / S ölében el-takar”. A derék szerzőnek ezután már nem is jutott más feladat, mint a *Hej, szlávok*, azaz a lengyel himnusz dallamával együtt kiadnia nem túl eredeti, de valószínűleg szívből jövő szerzeményét.

A himnuszok diadalútja a 19. század közepétől tehát megállíthatatlannak tűnt egész Európában. Csak az nem volt magától értetődő, melyikből lesz tényleges nemzeti himnusz és melyik esik ki végül az emlékezetből. A magyar *Himnusz* nem indult túl jó eséllyel ebben a versenyben...